
Usos del patrimoni cultural

Josep Manuel Rueda i Torres

Museu Etnològic del Montseny, la Gubella

El patrimoni cultural, tal com el defineix la Llei de patrimoni cultural de Catalunya (1993), està integrat per tots els béns mobles immobles i el patrimoni immaterial, les particularitats lingüístiques i les manifestacions de la cultura popular i tradicional, independentment de si són de titularitat pública o privada. També diu que són patrimoni aquests tipus de béns que hem esmentat que estiguin relacionats amb la història i la cultura i que per llur valor històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, paleontològic, etnològic, documental, bibliogràfic, científic o tècnic mereixin una protecció i una defensa especials, de manera que puguin ser gaudits pels ciutadans i puguin ser transmesos en les millors condicions a les generacions futures.

En definitiva, entenem com patrimoni cultural tots els elements que són testimonis d'una cultura i d'unes formes de vida i que habitualment han caigut en desús. En aquest sentit ampli i encara que la Llei de patrimoni no ho reculli explícitament, cal subratllar que el paisatge és un element més del patrimoni cultural. Cada grup humà ha modelat el paisatge a la seva conveniència, cada grup humà s'ha sentit identificat amb un paisatge determinat. La cultura i tots els seus elements són canviants i estan en constant evolució, a l'igual de la natura, sobretot l'antropitzada. És més, cultura i natura s'influeixen, es condicionen. En aquest sentit, el patrimoni cultural pot esdevenir un recurs per a l'educació ambiental.

Consegüentment, cada vegada més s'imposa un tractament integral del patrimoni, del patrimoni natural i cultural entès com un tot. El contacte amb el dos mons s'imposa. Les aportacions que disciplines com ara l'arqueologia poden fer als estudis de paleoambients són indiscutibles. Les aportacions que els fets històrics poden fer per entendre la configuració del paisatge són indiscutibles. La interrelació entre geografia i paisatge és òbvia. La importància del coneixement dels entorns naturals per l'arqueologia i la història, per tal d'entendre millor com es desenvolupen el processos culturals, és innegable. Malgrat l'obvietat, però, els contactes entre professionals de tots dos mons no són tan habituals com haurien de ser. La necessitat, com sempre, serà la que obrirà el camí. Des d'aquesta òptica ens hem de felicitar amb iniciatives de caire polític com la del Govern del Canadà, que el 25 de juny de 1993 va crear un Ministeri de Patrimoni que va assumir les competències sobre el patrimoni natural i cultural.

Per què cal conservar el patrimoni?

Sempre que parlem de patrimoni i concretament de patrimoni cultural, cal preguntar-se per què el volem conservar. Per què hem de preservar uns testimonis que bàsicament ens aportaran despeses quan la societat té altres necessitats més bàsiques? Que potser no n'hi hauria prou documentant l'existència d'aquest patrimoni? Aquest tipus de qüestions, als professionals que creiem en la socialització i la democratització del patrimoni, tant pel que fa a l'ús com a la gestió, ens preocupen. És més, ens sentim en l'obligació de respondre-les per així donar sentit a la nostra tasca. De cap manera no ens volem refugiar en la torre d'ivori, intel·lectualment classista, i pensar que no ens hem de dignar a respondre certes nimietats. Això hauria estat possible fins a mitjan segle xx, però en el llindar del segle xxi això seria un anacronisme injustificable.

Nosaltres advoquem per la preservació del patrimoni bàsicament per tres raons: perquè és un element de la identitat d'una comunitat (entesa com a país, poble, ciutat, etc.), perquè és un element de dinamització cultural, és a dir un recurs per a enriquir culturalment la comunitat, i perquè és o pot ser un recurs de desenvolupament comunitari.

El patrimoni cultural com a element d'identitat
És la funció més òbvia del patrimoni cultural. El patrimoni cultural és el testimoni d'una història comuna, unes tradicions, uns costums, un paisatge comú, que diferencia un grup o col·lectiu humà d'altres. La conservació d'aquests testimonis esdevé un element de cohesió social de la comunitat. La preservació de la identitat, però, en cap moment no s'ha d'oposar a la diversitat cultural interna del grup o l'externa. Al contrari, la diversitat pot ser en determinats casos l'element definidor de la identitat d'un col·lectiu.

El patrimoni cultural com a element de dinamització cultural i social
El patrimoni és una bona eina per a penetrar en el teixit associatiu de la comunitat, per a introduir nous valors i per a activar-la culturalment. Conferències, cursets i exposicions que tinguin com a rerefons el patrimoni propi, són un bon reclam per als components de la comunitat. I és que el patrimoni és un bon recurs de dinamització cultural.

A partir del patrimoni cultural també es poden crear àmbits de dinamització social, com ara les associacions d'amics de diferents elements patrimonials, com seria el cas de Tagamanent, Montsoriu, etc., que alhora actuen com a nuclis ciutadans de dinamització cultural, organització d'aplecs, celebracions, exposicions, etc.

El patrimoni cultural com a element de desenvolupament comunitari
Aquest és l'element més reiterat en els darrers anys. El patrimoni és un recurs turístic de primera magnitud. El patrimoni, d'altra banda, representa l'altra cara de la moneda del turisme extractiu i depredador, del model *desenvolupamentista*, de la costa. El patrimoni cultural com a recurs turístic és sostenible, respectuós amb el seu entorn. El patrimoni ofereix una alternativa al turisme destructor que impera en bona part del sector, que ha fagocitat allò que el va fer peculiar i interessant; en aquest sentit, el model de la Costa Brava és paradigmàtic.

Tanmateix, hem de tenir en compte dos factors per no enganyar-nos:

- L'aprofitament del patrimoni cultural com a recurs turístic o senzillament les actuacions per a garantir-ne la conservació, poden no adequar-se a les restriccions d'una reserva integral, per exemple.
- Perquè el patrimoni esdevingui un factor important de desenvolupament comunitari, calen xifres de freqüentació elevades.

En la dimensió territorial del Montseny, què significa això: pel que fa al primer punt, ho explicarem per mitjà d'un cas hipotètic que no es dona al massís. Suposem que el famós castell de les Agudes estigués en un estat de conservació acceptable però que necessités una actuació important de restauració o consolidació, i que fos em-

plaçat en una zona de protecció integral; seria clar que la restauració òptima no es podria dur a terme perquè afectaria l'entorn natural protegit, i molt menys el podríem plantejar com un element d'explotació turística, amb una freqüentació de certa consideració, perquè aquesta afectaria un entorn qualificat suposadament de reserva integral.

Pel que fa al segon punt, cal dir que si parlem de desenvolupament comunitari, és a dir del qual se'n pot aprofitar el conjunt de la comunitat i no tan sols unes quantes famílies o persones, hem de parlar d'una freqüentació elevada. En un monument de Montsoriu, situat a la perifèria del parc, però amb belles panoràmiques d'aquest, situat prop de la costa i entre les conurbacions de Barcelona i Girona, complementat amb altres conjunts monumentals amb la mateixa notabilitat com el campanar de Sant Salvador de Breda o la vila murada d'Hostalric o les pintures preromàniques de Sant Pere Desplà a Arbúcies, podríem parlar de cent mil o dues-centes mil persones l'any. Aquest volum de visitants esdevindria un element dinamitzador de les economies dels pobles veïns d'Arbúcies, Breda, Riells, Sant Feliu de Buixalleu i Hostalric. L'elecció d'un model massiu hauria de comportar l'estudi de mesures protectores del turó, de manera que els visitants anessin de l'accés al castell, sense que es poguessin escampar pel turó.

Aquesta elevada freqüentació és necessària si volem que el conjunt de la comunitat es beneficiï d'aquest recurs, i més a la perifèria del parc, on la diversificació de l'economia, amb presència de sectors econòmicament importants, és considerable (Sant Celoni, la Garriga, Arbúcies, Santa Maria de Palautordera, Breda, etc.).

El model, però, podria ser totalment diferent, si el que pretenem és tan sols diversificar l'economia d'unes quantes famílies que viuen a l'entorn. En aquest cas l'adequació del monument i del seu entorn ha de ser menor, perquè suportarà una pressió humana reduïda. Aleshores el terme de desenvolupament comunitari cal matisar-lo.

En aquesta línia crec que no hi ha lloc per al maniqueisme, ja que tots dos models poden ser sostenibles; el més massiu, però, hauria d'anar acompanyat d'un conjunt de mesures correctores; perquè, com és obvi, l'equilibri ideal entre patrimoni natural i patrimoni cultural seria més fràgil. No obstant això, algun sacrifici hi hauria, com hi és sempre que hi ha una actuació humana en el territori.

Què cal conservar?

És obvi que no es pot conservar tot el patrimoni cultural que hi ha al nostre territori o al seu subsòl. Casos com el mas ibèric de Can Pons a Arbúcies es reproduiran, per més que ens requi, perquè el pragmatisme s'haurà d'imposar sobre el fetixisme. Els tècnics en patrimoni hauran de lluitar perquè, sempre que la destrucció de béns culturals sigui inevitable, com a mínim aquestes restes s'excavin i es documentin exhaustivament, com va succeir a l'esmentat jaciment.

Aleshores, quin criteri cal seguir per dictar normes de protecció o per decidir actuacions en aquesta línia? Sembla clar que no es pot pendre cap decisió si prèviament no hi ha un inventari d'aquest patrimoni. L'inventari serà allò que ens proporcionarà les pautes d'actuació.

El patrimoni cultural s'ha tractat i preservat des de diferents tipus de centres: arxius, biblioteques, centres de documentació, centres de patrimoni, museus, parcs temàtics, etc. En el cas del patrimoni biològic, hauríem de parlar també de jardins botànics, zoològics i parcs naturals, reserves o, en sentit més genèric, espais protegits.

Els arxius, biblioteques i centres de documentació no més tenen cura del patrimoni documental i bibliogràfic, que té poca presència física al territori.

Els jardins botànics, fora d'alguna rara excepció (jardí botànic de vegetació natural olotina, etc.), solen mostrar realitats botàniques exòtiques, de la mateixa manera que els zoològics ens mostren una diversitat animal exòtica. L'espai natural protegit és el responsable de preservar el patrimoni natural viu d'un territori. En aquest sentit, els parcs són centres patrimonials, encara que la seva capacitat d'intervenció en l'ordenament del territori els converteix en una cosa molt més complexa.

Darrerament ens trobem amb centres de patrimoni, com ara la Rectoria Vella de Sant Celoni, que fan actuacions sobre el patrimoni, que excedeixen el paper dels centres de documentació o arxius, però que no tenen com a fi guardar patrimoni, com seria el cas del museu.

Els museus, de fet, són els centres patrimonials per excel·lència. Són els serveis patrimonials més polièdrics, que poden actuar alhora en la línia de conservació de les seves col·leccions, en la custòdia del patrimoni del territori i en la difusió i la docència d'aquest patrimoni, com també en l'explotació turística. El museu habitualment mostra patrimoni inert mort, i això, per exemple, és el que diferencia el museu de ciències naturals del jardí botànic o del zoològic, que mostren el patrimoni biològic viu.

La formulació que més relaciona el patrimoni cultural amb el natural és la dels ecomuseus, anomenats de primera generació, sorgits quan museòlegs com ara G. Henri Rivière o Hugues de Varine van potenciar els parcs regionals francesos. Aquests museus es basaven en tres elements: col·leccions, comunitat i territori. De fet, la línia teòrica

marcada certament per l'etnologia sistèmica s'adiu amb la teoria dels ecosistemes naturals, amb la sola diferència que parlariem de sistemes culturals de formes de vida antròpica.

Més recentment ens trobem amb els parcs culturals, que poden ser arqueològics, etnològics i històrics, i que han estat estigmatitzats perquè suggereixen formulacions del tipus parc temàtic, com ara el de Port Aventura. Res més lluny de la veritat. La tendència més generalitzada actualment és de mantenir, sempre que sigui possible, el patrimoni *in situ* bo i mantenint estrictament un rigor científic, i això és també un parc cultural. A diferència del museu, però, al parc no li cal patrimoni autèntic. Un bon exemple és el Parc de l'Art Prehistòric de Tarascó, a l'Arieja. Els parcs culturals són, però, diversos. Tenim el Parc Cultural del Maestrat, que enclou una zona de Terol d'aquesta comarca i aprofita tots els seus recursos culturals i naturals; tenim els jaciments museïtzats, que esdevenen parcs arqueològics; els parcs etnològics, que museïtzen espais on s'havien desenvolupat formes de vida de les que avui denominem tradicionals... El parc cultural pot compartir amb el parc temàtic el seu desig de massificació i de comercialització; però també n'hi ha que pertanyen a models diferents, com el de les coves de Serinyà, que respon més a una estratègia d'oferta cultural; això sí, tenint en compte el vessant d'oferir una estona de lleure per al visitant.

D'altra banda, el museu tradicional també s'ha obert a l'exterior, i ara la majoria dels petits museus territorials ofereixen rutes o itineraris que mostren la realitat del seu territori, mentre que les seves exposicions permanents s'empren més com a centre d'interpretació del que el visitant trobarà al territori. En aquest línia es troba l'oferta d'itineraris i activitats pedagògiques del Museu Etnològic del Montseny («Montseny natural», «Montseny rural», «Montseny monumental», «Montseny industrial», «Montseny dels poetes», «La vegetació de ribera», «La castanyada», «L'aviet de Nadal», «Els oficis tradicionals» i «El joc tradicional»).

Aquests, en definitiva, són els principals usos que aporta el patrimoni cultural, sobretot en comunitats rurals, analitzats d'una manera superficial. Una descripció més aprofundida ens portaria a mostrar les tècniques i els mètodes de tractament d'aquest patrimoni cultural.